

ANADOLU AĞIZLARINDA ÜNSÜZLER

Mukim SAĞIR

Birçok dilde olduğu gibi Türkçe'de de ünsüzlerin sayısı ünlülerin sayısından fazladır. Bu ünsüzlerin ağızlarda daha da artacağı, bu nedenle de önemli bir inceleme alanı oluşturacağı bilinmektedir. Hâlâ deney sonuçları ve laboratuvar çalışmalarına dayanmadan yapılan tespitlerin de tanımlamaları güçleştirdiği bilinmektedir. Yalnız kulağa dayalı değil de laboratuvarlarda özel aygıtlarla tespiti giderek Türkçe'nin sesleri kelime başında, içinde ve sonunda gösterdikleri özellikleri ile birleşimlerinde görülen nitelik ve değişimleriyle belirlenebilirler¹.

Ünsüzler engelli seslerdir. Boğumlanmaları sırasında soluk, konuşma organlarının her hangi bir yerinde engele rastlar. Bu engel ya dudaklarda, ya dil ile dişler arasında ya da benzeri yerlerde olur. Özgür olmayan bu sesler ancak bir ünlü ile hece oluştururlar². Ses yolunun genel olarak daralma ve kapanıp açılma durumlarında ağız boşluğunun çeşitli noktalarında boğumlanan sesler olmaları bakımından ünlülerden ayrılırlar. Tonluluk-tonsuzlukları, boğumlanma yerleri ile organların temas dereceleri de yine ünsüzleri nitelendiren, tanımlayan hususlardır.

Türkçenin temel ünsüzleriyle Anadolu ağızlarında tespit edilen diğer ünsüz varlığını sırası içinde şöyle açıklayabiliriz.

21

b

Katı, patlamalı, tonlu bir çift dudak ünsüzüdür³. İki dudağın birbirine değdiği durumda ve dudaklarda oluşan bir ünsüzdür. Söylenirken iki dudağın sıkıca kapanması, ardından da soluğun bir patlama ile çıkarılması bu sesin belirgin özelliğidir⁴. Tonlu bu "b" ünsüzünün çıkarılmasında tüm konuşma organları "p" ünsüzünün çıkarıldığı durumda olup, yalnız ses tellerinin titreşmesiyle "p" ünsüzünden ayrılmaktadır. Türkçede yalnız ön seslerde bulunan, son seslerde

¹ D. Aksan, HYD., c. II, s. 39

² N. Selen, SSAS. ve TT. s. 74

³ T. Banguoğlu, TB. TG. SB. s. 57

⁴ D. Aksan, HYD. c. II, s. 34

sertleşerek tonsuz "p" ünsüzüne dönüşen bir sestir⁵. Dudak kapanma sesbirimi olarak da tanımlanır⁶. Bu çift dudak, yumuşak, patlayıcı ünsüze ağızlarda bolca rastlanmaktadır: baş, bacı⁷.

Ağızlara özgü "b" ünsüzleri şunlardır:

211 "b" ile "p" arası "b" ünsüzü: (P)

Bu yarı tonlu "b-p" arası ünsüz⁸, patlamasını kaybetmiş olduğu için b' ye yakın bir "p" olarak görülür⁹. Katı-patlamalı-tonlu bir çift dudak ünsüzü olan " p" ile yine katı-patlamalı fakat tonsuz çift dudak ünsüzü olan " p" aynı anda art arda boğumlanabilmektedir. "p" ünsüzüne yönelik ancak b' ye yakın bir sesle duyulan bu ünsüze ağızlarda sıkça rastlanmaktadır: sarP, HaleP, tağıPde (takipte)¹⁰. Bu ünsüz normal kullanımının yanında p > b değişiminin sonunda da ortaya çıkmakta, bazen de tonsuzlaşmaya doğru eğilim göstererek " P " şeklinde de söylenebilmektedir: tePsi¹¹.

212 "b" ile "v" arası "b" ünsüzü: (b, b)

Sızıcılışma yönündeki ünsüz değişmesinin bir merhalesi olarak, yarı sızıcılışmış şekilde b > v arasında telâffuz olunmaktadır: ne bilim¹². Bazı kelimelerin ikinci hecelerindeki b' ler v' ye yönelik bir kayma gösterirler: babam > bavam. Kelimelerin hem asıl, hem de v' li şekillerini bir arada görmek mümkündür¹³.

213 " Çift dudak v' si değerindeki "b" ünsüzü:

Çift dudak v' si değerinde, daha çok normal "b" ile söylenen " baba" kelimesinin ikinci ünsüzünde zayıf bir " v " olarak kullanıldığı belirtilen bir ünsüzdür¹⁴. Ağızlarda çok yer alan "W" ünsüzünden ayrılan yönü W'nin daha çok yuvarlak ünlülerle, b'nin ise düz ünlülerle hece oluşturduğu şeklinde açıklanmaktadır.¹⁵

⁵ N. Selen, SSAS. ve TT. s. 78

⁶ N. Üçok, GF. s. 41

⁷ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306

⁸ T. Gülensoy, A. Buran, TYA., s13

⁹ T. Gülensoy, KYA., s. XIX

¹⁰ M. Sağır, EYA., s ? (Eser TDK Yay. No:565 basılmaktadır)

¹¹ T. Gülensoy, KYA., s. 49

¹² A. B. Ercilasun, KIA. s. 101

¹³ K. Edip, UA., s. 12

¹⁴ S. Olcay, DTYA., s 21

¹⁵ S. Olcay, EA., s. 29

22

c

Katı, patlamalı, tonlu bir diş eti-damak ünsüzüdür¹⁶. Patlamalı, sızmalı, karışık bir ünsüz olarak tanımlanmakta, Türkçe kelimelerin ön ve iç seslerinde duramadığı, ön seste bulunduğu kelimelerin de yabancı kelimeler olduğu bilinmektedir.¹⁷ "i" ünlüsünün oynaklanma yerinde oluşarak tam kapanmasıyla bu ünlüden ayrılır. Dudaklar d' de olduğu gibi açık; dil ucu alt çene boşluğunda sırt-ön tarafı ile sert damakta kapanma oluşturmaktadır. Damak perdesi burun deliğini kaparken, ses telleri titrememektedir. Hemen daima ön dil ünlüleri ile gelmesi, bazı yabancı kökenli kelimelerde de arka dil ünlüleriyle bir arada bulunması sesin belirgin özelliğidir.¹⁸ Sert damak, ön, tonlu, patlayıcı bu ünsüze ağızlardan bol örnek verilmektedir: can, camuş¹⁹. Anadolu ağızlarında "j" ile "z"ye yönelen iki çeşit "c" ünsüzü tespit edilmiştir.

221 "c" ile "j" arasında telâffuz edilen "c" ünsüzü: (c)

Sızıcılılaşma yönündeki ünsüz değişmesinin ara merhalesi durumunda olan, yarı sızıcılılaşmış bir ünsüzdür. "c" ile "j" arasında söylenmektedir: söyliyecem, öldürecekler²⁰.

222 "z" niteliği kazanan "c" ünsüzü: (c')

Katı, yarı-sızıcı, tonlu "c'" ünsüzü diş eti bölgesine kayarak sızıcı-tonlu "z" ünsüzünün niteliklerini kazanmaktadır.²¹

23

ç

Katı, patlamalı, tonsuz, diş eti-damak ünsüzüdür²². Tonsuz bu karışık ünsüz Türkçe'de ön ve iç seslerde bulunmaktadır²³. Anadolu ağızlarında biri "c-ç" arası, diğeri de s' ye yönelik iki değişik "ç" ünsüzü belirtilmektedir.

231 "c" ile "ç" arası "ç" ünsüzü: (Ç, c)

Yarı tonlu bir ünsüzdür²⁴. Katı, patlamalı, tonlu diş eti ünsüzü "c" ile yine katı, patlamalı, tonsuz diş eti ünsüzü "ç" arasında boğumlanan, bir bakıma "c" ile

¹⁶ D. Aksan, HYD., c. II, s. 38

¹⁷ N. Selen, SSAS. ve TT., s. 108

¹⁸ N. Üçok, GF., s. 42

¹⁹ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306

²⁰ A. B. Ercilasun, KIA., s. 101

²¹ T. Günay, RIA., s. 15

²² T. Banguoğlu, TG. SB., s. 57

²³ N. Selen, SSAS. ve TT., s. 108

²⁴ T. Gülensoy, A. Buran, TYAD., s. 13

başlayıp "ç" ile tamamlanan müşterek boğumlanmalı bir ünsüzdür. Boğumlanma noktası gittikçe zorlanan yarı-yumuşak bir ünsüz olarak tanımlanmaktadır: hizmetçi, aşçı²⁵.

232 "s" niteliği kazanan "ç" ünsüzü: (ç)

Katı, yarı-sızıcı, tonsuz diş eti ünsüzdür. "ç" ünsüzü diş eti bölgesine kayarak "s" ünsüzünün niteliklerine yakın bir ses değeri kazanmaktadır²⁶.

24

d

Katı, patlamalı, tonlu bir asıl diş ünsüzdür²⁷. Boğumlanması sırasında dudaklar açık, dil ucu kapanma oluştururken dil sırtı da düzleşmekte, ses telleri de titremektedir. Kelime ve hece sonunda kendinden sonra bir akıcı sesbirim gelmediği takdirde "t" karakteri kazanarak titremesizleşmektedir²⁸. Ağızlarda iki tür "d" ünsüzü ile karşılaşmaktadır.

241 Kalın ünlülerle hece oluşturan "d" ünsüzü: (d')

Ön boğumlanmalı bu "d'" ünsüzünü yazı dili ve aydın konuşmasındaki d'den ayıran husus, bu ünsüzün kalın ünlülerle hece oluşturması şeklinde açıklanmaktadır²⁹.

242 "d" ile "t" arası "d" ünsüzü: (d)

Katı, patlamalı, tonlu asıl diş ünsüzü olan "d" ile katı, patlamalı, tonsuz asıl diş ünsüzü olan "t" arasında boğumlanan, t'ye yönelik, "d" ünsüzdür. Daha çok ikiz "tt" ünsüzlerinin yarı tonsuz, tonsuzluğunu kısmen yitirmiş bir boğumlanma noktasında oluşmaktadır: tt > td > dd; hızmedcim, evlad³⁰

25

f

Katı, sızmalı, tonsuz³¹ bir diş-dudak ünsüzdür. Bazı Anadolu ağızlarında çift heceli yabancı kelimelerin sonunda v' nin tonsuzlaşması ile oluştuğu görülür: pilof, manaf³¹. Boğumlanması sırasında üst dişlerin alt dudağa saplanırcasına yapışmasına bağlı olarak bu ünsüze sürtünücü ünsüz adı da verilir³². Bu ünsüz Türkçe

²⁵ M. Sağır, EYA.

²⁶ T. Günay, RİA., s. 15

²⁷ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 57

²⁸ N. Üçok, GF., s. 42

²⁹ T. Günay, RİA., s. 15

³⁰ M. Sağır, EYA.

³¹ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 57

³² D. Aksan, HYD., c. II, s. 35

kelimelerin ön sesinde bulunmaz³³. Anadolu ağızlarında yalnızca yarı tonlu ve v' ye yönelik tek şekline rastlanmaktadır.

251 " f " ile " v " arası " f " ünsüzü: (F)

Tunceli yöresi ağızlarında tespit edilen ve tanımlanan " fv " arası, yarı tonlu " f " ünsüzüdür³⁴.

26

g

Katı, patlamalı, tonlu bir ön veya art damak ünsüzüdür³⁵. Dil sırtının arka tarafı ile art damak arasında art ünsüz, dil sırtının önü ile ön damak arasında da ön ünsüz boğumlanmaktadır³⁶. Ağızlarda belirlenen ön ve art damak "g" ünsüzleri şunlardır:

A. Öndamak "g" ünsüzleri:

261 Ön boğumlanmalı, diş eti-ön damak "g" ünsüzü: (g, g')

Katı, yarı sızıcı, tonlu, ön boğumlanmalı, diş eti-ön damak ünsüzüdür³⁷. Ön damaklılığı sesin ayırıcı özelliğidir³⁸.

262 "g" ile "k" arası ön damak "g" ünsüzü: (g)

Sert damak ünsüzlerinden patlayıcı, tonlu "g" bazı durumlarda sert damak patlayıcı tonsuz k'ye eğilim gösterirse de tam bir tonsuzlaşmaya uğramamaktadır. Bu durumda da kulağa "k - g" arası bir ses gelmektedir: gelinniK³⁹.

263 İki ünlü arasında yumuşamayan "g" ünsüzü:

Sert damak, arka, tonlu, patlayıcı bu ünsüz yazı diline göre ayrıcalık göstererek iki ünlü arasına girse dahi yumuşamamaktadır: eşege, degenek, ciger.⁴⁰ Bu ses Urfa ağızında da yine ince ünlülerle yumuşamadan kullanılmaktadır: ekmeğe > ekmege⁴¹.

³³ N. Selen, SSAS. ve TT., s. 97

³⁴ T. Gülensoy, A. Buran, TYAD., s. 13

³⁵ T. Banguoğlu, TG. SB. s. 57

³⁶ N. Selen, SSAS. ve TT., s. 85

³⁷ T. Günay, RİA. s. 15

³⁸ E. Gemalmaz, EİA., s. 69

³⁹ T. Gülensoy., KYA. s. 49

⁴⁰ a-H. Zülfikar., VGÇA., s. 307 ; b- A. Caferoğlu, AAT., İşa.

⁴¹ K. Edip, UA., s. 13

B. Art damak "g" ünsüzleri:**264 İnce ünlülerle hece oluşturan art damak "g" ünsüzü: (g, g)**

Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında kalın ünlülerle hece oluşturan " gı " ünsüzü ile aşağı yukarı aynı boğumlanmayı gösteren bir ünsüzdür. Büyük bir genellikle ince ünlülerle hece kurar ve ikiz olmadığı durumlarda hece başında görülür: gezete, gelem (kalem)⁴². Art damak ile orta damak arasında, fakat art damağa daha yakın bir yerde, hafif bir patlama ile oluşur. "gı" ünsüzünden düzgeniş-ince ünlüler ile hece kurması bakımından ayrılmaktadır⁴³. " gı " ünsüzünden daha önce boğumlanmakta; yabancı kökenli kelimelerde görülen k > g değişmesi yönünde ve ince ünlülü heceler içinde telâffuz edilmektedir: hagigaten, giymiy, gesab⁴⁴.

265 Kalın ünlülerle hece oluşturan art damak "g" ünsüzü: (ğ, g, g)

Ön damakta, art damağa biraz yakın bir noktada hafif bir patlama ile oluşan bir ünsüzdür. Ön seslerde genellikle "k" ünsüzünden değişmiş olarak görülür: kan > gan, kat > gat.⁴⁵ garşu, gaşuh, Gars⁴⁶; gatma, gızlar, gormedim örneklerinde de görüldüğü gibi çoğunlukla kalın ünlülerle⁴⁷, bilhassa da "a" ünlüsü ile kullanılan bir art damak ünsüzüdür⁴⁸. gısgaç, tegavut, gurbet örnekleri de yine bu tonlu art damak patlayıcısına verilen örneklerdir⁴⁹. Kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece oluşturan ön boğumlanmalı bir ünsüz olduğu da belirtilir⁵⁰. Bu ses Urfa ağzında ağızda kullanılmayan "ğ" yerine yine kalın ünlülü hecelerde yer almaktadır: armagan > armağan⁵¹.

266 Gırtlak ünsüzü "g": (g)

Katı, patlamalı, tonlu bir gırtlak ünsüzüdür⁵². Gırtlakta boğumlanması, kalın ünlülerle hece oluşturması ünsüzün en belirgin özelliğidir: gıyamet, meşaggatinen⁵³.

⁴² E. Gemalmaz, EİA., s. 150

⁴³ krş. S. Olcay, EA., s. 29; takat > taget

⁴⁴ M. Sağır., EYA.

⁴⁵ S. Olcay, EA., s. 29

⁴⁶ A. Caferoğlu, STİAD. İşa., s. XXVI; GDİAT., İşa. XVI

⁴⁷ a- T. Gülensoy, A. Buran, TYAD., s. 13; E. Gemalmaz, EİA., s. 69

⁴⁸ M. Sağır, EYA.

⁴⁹ E. Gemalmaz, EİA., s. 69

⁵⁰ T. Günay, RİA., s. 15

⁵¹ K. Edip, UA., s. 13

⁵² Z. Korkmaz, GBAA., s. 58

⁵³ M. Sağır, EYA.

267 "ğ" ile "k" arası art damak "g" ünsüzü: (K)

Yumuşak damak ünsüzlerinden sızıcı, tonlu "g" bazı durumlarda yumuşak damak tonsuzu k'ya bir eğilim gösterirse de tam bir tonsuzlaşmaya uğramamaktadır. Bu durumda kulağa "g-k" arası bir ses gelir: kırK_elli, Alla_ş Kına⁵⁴.

27

ğ

Katı, sızmalı, tonlu bir ön veya art damak ünsüzü olarak iki ayrı boğumlanmaya sahip bir ünsüzdür. Boğumlanmanın birinde "y", diğerinde aydın konuşmasındaki "bağ, bağlamak" kelimelerindeki "ğ" değerindedir. yiğit, düğün örneklerinde "y" değerinde yer almaktadır⁵⁵. Ağızlarda iki değişik "ğ" ünsüzü ile karşılaşılmaktadır.

271 Hırıltılı "ğ" ünsüzü: (ğ)

Art damağın gırtlığa yakın bölgesinde boğumlanan hırıltılı "ğ" ünsüzüdür. Ön damak bölgesinde boğumlanan "ğ" ünsüzünden gırtlığa kayması ile ayrılır: bağır- < bağır-, ağ< ağ⁵⁶.

272 Yumuşak "g" sesinden ayrılan "ğ" ünsüzü: (ğ)

Yazı dilinde kullanılan yumuşak "g" sesinden ayrılan, küçük dil, tonlu, sızıcı bir ünsüzdür. Titreşimi ve duyulma oranı yüksektir. İnce sıradan kelimelerde bile yumuşak "ğ" sesinde olduğu gibi "y" sesine yaklaşan bir özelliğe girmez, ancak "g" olarak kalır. Kalın sıradan ünlülerle kurulmuş kelimelerde bu özelliğini sıkıca korur: bağle-, soğan, tağ örneklerinde görüldüğü üzere bu ses kalın ünlülerle kullanılmaktadır. Bu sestem sonra ince sıradan ünlüler gelebilmektedir. Fakat kendinden önce ince sıradan ünlü bulunmamaktadır⁵⁷. Yazı dilindeki "ğ" (yumuşak g) sesinde olduğu gibi ünlüleşme görülmez ve telâffuzunda daha bariz bir durum vardır⁵⁸.

28

h

Katı, sızmalı, tonsuz bir gırtlak veya art damak ünsüzüdür⁵⁹. Anadolu ağızlarında çokça yer alan bir sesbirimdir. İki Arapçadaki (ح) ve (ح) olmak üzere altı çeşit h' den söz edilebilir:

⁵⁴ T. Gülensoy, KYA., s. 49

⁵⁵ A. Caferoğlu, STİADD., İşa. XXV

⁵⁶ T. Günay, RİA., s. 15, s. 77

⁵⁷ H. Zülfikar, VGÇA., s. 307

⁵⁸ H. Zülfikar, BDA., s. 67

⁵⁹ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 57

281 Sızıcı, tonsuz, art damak ünsüzü "h":

Arapçadaki "Ö" karşılığındadır⁶⁰. Tonsuz, sızıcı, boğaz boşluğu sesidir: helva, hayvan, hekim⁶¹. Bu ses daha çok ince ünlülerle hece oluşturmakta -k-k > -h-h değişmesi sırasında art damak ünsüzü h' dan sonra, kelime sonunda olmak üzere kalın ünlülerle de kullanılmaktadır: goyduh, çihduh, sahhat⁶².

282 Sızıcı, tonsuz, art damak, hırıltılı " h " ünsüzü: (h, h)

Sızıcı, sert, tonsuz gırtlak sızıcısıdır⁶³. Boğaz derinliğinden gelen, sert ve hırıltılı bir sestir: ahşam, bahmah, sohmah⁶⁴. Bu tonsuz artdamak sızıcısı, "g" ünsüzünün sızıcısıdır. Hece başlarında nispeten tonlu, hece sonlarında tonsuzdur. İnce ünlülerle de hece kurar: hekat, Hecer (Hacer), sarıh (sarık)⁶⁵. Doğu Anadolu ağzlarında k > h değişmesine bağlı olarak çokça görülen Arapçadaki "ç" sesi karşılığında bir ünsüzdür. Boğumlanma yeri kalın ünlülü kuruluşlarda art damak olup, ince ünlülü kuruluşlarda da orta damağa doğru kaymaktadır: olduh, bozuh⁶⁶. Bu gırtlak titreme ünsüzünün telâffuzunda dudaklar açık, dil geriye çekik, dil sırtının arka kısmı yumuşak damağa doğru kabarıktır. Sesin çıkışında ses telleri titreterek kuvvetli bir hırıltı oluşturur. Kelime başı hariç, kelime ortasında ve sonunda "k" sesi bu sese dönüşür: kohı, tohmah, torpâh⁶⁷. Hırıltılı olması sesin en ayırıcı özelliğidir⁶⁸. Urfa ağzından; ahmah (akmak), ohumah (okumak)⁶⁹; Kars ağzından; rızih, ortalih, ancah;⁷⁰ Van Gölü çevresi ağzlarından; bahmah, hırsız⁷¹ örnekleri sesi açıklamak için verilen örneklerdir⁷². ka' nın sızıcılaşması sonucunda ortaya çıktığı hususu birçok araştırmacının birleştiği konudur⁷³.

283 Hırıltılı, sızıcı ve tonsuz ön damak ünsüzü "h": (h')

Türh', büyüh', çiçeh' örnekleri bu hırıltılı, sızıcı, tonsuz ön damak ünsüzünü açıklayan örneklerdir.⁷⁴ Hafif söylenen y'den sonra olduğu, tek > teh' örnekleri verilerek de ince ünlülü kuruluşlarda k' den değişme olduğu ve ön seslerde

⁶⁰ K. Edip, UA., s. 13

⁶¹ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306

⁶² M. Sağır, EYA.

⁶³ Z. Korkmaz, GBAA., Öns., s. III

⁶⁴ A. Caferoğlu, GD. ve STİD., Top., s. XVI, XXV

⁶⁵ E. Gemalmaz, EİA., s. 69, s. 149

⁶⁶ M. Sağır, EYA.

⁶⁷ H. Zülfikar, BDA., s. 67

⁶⁸ T. Gülensoy, A. Buran., TYAD., s. 13

⁶⁹ K. Edip, UA., s. 13

⁷⁰ A. B. Ercilasun, KİA., s. 100

⁷¹ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306

⁷² Bkz. S. Olcay, EA., s. 29; Z. Korkmaz, GBAA., s. 56' da ve NYA., s. 68

⁷³ S. Olcay, A. B. Ercilasun, E. Aslan, AKD., s. 23

⁷⁴ A. B. Ercilasun, KİA., s. 100

bulunmadığı belirtilir⁷⁵. Azerbaycan ve Doğu illerimiz ağızlarında karşılaşılan bu sesin "yh" değerinde⁷⁶ çift boğumlanmalı bir ses olduğu görülür⁷⁷.

29

j

Bu katı, sızmalı, tonlu diş eti ünsüzü Anadolu ağızlarına özgü bir değişiklik göstermemekte, ağızlarda da aydın konuşmasında olduğu gibi seslendirilmektedir. Ağızlarda belirlenememekle birlikte yabancıların Türkoloji çalışmalarında geniş bir yer tutan bir "j" ünsüzüne yer vermek mümkündür.

291 Yarım sert "j" ünsüzü: (j)

Bu yarı sert "j" ünsüzüne ağızlarda rastlanmamakta, ancak Türkoloji çalışmalarında çokça yer aldığı görülmektedir⁷⁸.

2100

k

Katı, patlamalı, tonsuz ön veya art damak ünsüzüdür. İki boğumlanma yeri ve ses değişmelerine eğilimli özelliği ile Anadolu ağızlarında birçok " ke " ve " ka " ünsüzü ile karşılaşılmaktadır.

A. Ön damak "k" ünsüzleri:

2101 Kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece oluşturan ince " k " ünsüzü (k, K, Q, q)

Kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı "k" ünsüzüdür⁷⁹. k'or, kor, dükkan⁸⁰; qor < kör, Koroğlu < Köroğlu örnekleri verilerek, ses kalın ünlülü köklerdeki yumuşak "k" olarak tanımlanmaktadır.⁸¹. Doğu illeriyle Azerbaycan ağızlarında görülen bu ses Sivas ve Tokat illeri ağızlarında yerini K'ya bırakmıştır⁸². Bu sesin patlamasını kaybetmiş g'ye yakın duyulan bir ön damak k'si (emplosif) olduğu da belirtilir⁸³.

⁷⁵ S. Olcay, EA., s. 29

⁷⁶ a-A. Caferoğlu, STİAD., İŞA. XXV.; DİAT., İŞA.

⁷⁷ Bkz. "yh"

⁷⁸ Türk Diyalekleri Çevriyazı Sistemi, s. 13

⁷⁹ T. Günay, RİA., s. 15

⁸⁰ A. Caferoğlu, ADÜM., I, , s. XIII

⁸¹ M. Sağır, EYA.

⁸² A. Caferoğlu., ADÜM., I, s. XIII

⁸³ Z. Korkmaz, GBAA., Öns. s. VI

2102 Biraz sert "k" ünsüzü: (k)

Genel yazı dilinde ince ünlülerle yer alan, fakat biraz sert çıkan ünsüzdür⁸⁴.

2103 Yarı sızıcı, diş eti ön damak ünsüzü "k": (k)

Katı, yarı sızıcı, tonsuz, ön boğumlanmalı, diş eti-ön damak ünsüzüdür⁸⁵.

B. Art damak "k" ünsüzleri:**2104 Katı, patlamalı, tonsuz, normal art damak "k" ünsüzü:**

Ağızlarda görülen, Arapçadaki (ك) karşılığındaki katı-patlamalı-tonsuz bir art damak ünsüzüdür⁸⁶. Yerli ağızlarda (g, h, g, ğ) ünsüzlerine dönüştüğü belirtilen bu ünsüze⁸⁷, kor, kutik örnekleri verilirken⁸⁸, bu art damak k'sının⁸⁹ ince ya da yarı-kalın ünlülerle hece kurduğuna da⁹⁰ kedeh (kadeh), kenne (lamba şişesi)⁹¹, Fayık, bişdukden (piştikten)⁹² örnekleri verilmektedir.

2105 Daha kalın ve daha arkada boğumlanan "k" ünsüzü: (K, k)

Art damak ünsüzü k'nın çıkış bölgesinden daha geride boğumlanan, tonsuz, patlayıcı bir gırtlak ünsüzüdür: kapı, kaldı⁹³. Daha kalın ve daha arkada boğumlanması sesin ayırıcı özelliğidir⁹⁴.

2106 Yarı tonlu "k -g" arası kalın "k" ünsüzü:

Katı, patlayıcı, yarı tonlu "k-g" arası ünsüzdür. k > g tonlulaşması sonunda oluşan ve daha çok ön seste görülen ses çeşididir: karakol, kaktım⁹⁵. Yarı tonlu⁹⁶, kısmen tonlulaşarak "g" ünsüzüne yaklaşan bir ses olduğu belirtilerek "gidek, direk" örnekleri verilmektedir⁹⁷.

⁸⁴ K. Edip, UA., s. 13

⁸⁵ T. Günay, RİA., s. 15

⁸⁶ A. Caferoğlu, AAD., İşa., s. XXVII

⁸⁷ E. Gemalmaz, EİA., s. 69, s. 150

⁸⁸ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306; BDA., s. 67

⁸⁹ S. Olcay, A. B. Ercilasun, E. Aslan, AKD., s. 23

⁹⁰ T. Günay, RİA., s. 15

⁹¹ K. Edip, UA., s. 13

⁹² M. Sağır, EYA.

⁹³ a-H. Zülfikar, BDA., s. 67; VGÇA., s. 306

⁹⁴ T. Gülensoy, A. Buran., TYAD., s. 13

⁹⁵ T. Günay, RİA., s. 77

⁹⁶ T. Gülensoy, A. Buran., TYAD., s. 13

⁹⁷ A. B. Ercilasun, KİA., s. 101

211

I

Sızmalı, tonlu ön veya art avurt ünsüzüdür⁹⁸. Ön ünlülerle ince, art ünlülerle kalın olarak çıkarılan, tonsuz ünsüzlerden önce ve kelime sonunda yarı tonsuzlaşan bir sestir⁹⁹.

2111 Kalın ünlülü kelimelerde ince telâffuz edilen "I" ünsüzü: (I, I)

Kalın ünlülü kelimelerde ince telâffuz edilen "I" ünsüzüdür¹⁰⁰. Bu tonsuz, kalın köklerde daha çok görülen yumuşak ünsüze; ola, ahlı, oğlum, intikal örnekleri verilmektedir¹⁰¹. Kalın ünlülü kelimelerde bulunması ve yumuşak olarak nitelendirilmesi sesin ayırıcı özelliğidir¹⁰².

2112 Tonsuz dış ünsüzü "I": (I)

Tonsuz bir dış ünsüzüdür¹⁰³. Ünsüz düşmesinden önceki merhaleyi gösteren, gevşek boğumlanmalı, zayıf telâffuz olunan bir sestir: bilmem, alt¹⁰⁴.

2113 Dış eti ünsüzü "I": (I)

Dış yuvasında boğumlanan (alveolare) bir ünsüzdür¹⁰⁵.

2114 Tonsuz dış eti ünsüzü "I": (I)

Tonsuzluğu ünsüzün ayırıcı özelliğidir¹⁰⁶.

2115 Kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece oluşturan ön boğumlanmalı "I" ünsüzü: (I, I)

Kalın ünlülü hecelerde dilin avurtlara doğru genişçe yayılması ile oluşan, aynı kelimedede ince ünlülü hece içinde kalırsa normal "I" olduğu belirtilen bir sestir: ağladi, oldi, galir¹⁰⁷. Ön boğumlanmalı olduğu da belirtilir¹⁰⁸.

⁹⁸ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

⁹⁹ Ö. Demircan, TTSD. TTs., s. 74

¹⁰⁰ A. Caferoğlu., GDİAT., İşa., XVI.; STİAD. İşa., XXVI

¹⁰¹ M. Sağır, EYA.

¹⁰² A. Caferoğlu, ADÜM., I, s. XIII

¹⁰³ Z. Korkmaz, GBAA., Öns., s. VI, s. 57; NYA., s. 70

¹⁰⁴ A. B. Ercilasun, KİA., s. 101

¹⁰⁵ Z. Korkmaz, GBAA., Öns. s. VII

¹⁰⁶ a. g. e., s. VII

¹⁰⁷ S. Olcay, EA., b. 30

¹⁰⁸ T. Günay, RİA., s. 15

2116 Art boğumlanmalı "l" ünsüzü: (l)

İnce ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, art boğumlanmalı bir ünsüzdür¹⁰⁹.

212 m

Ağızlarda aydın konuşmasından farklı bir çift dudak, burun sesbirimi "m" ile karşılaşmamaktadır.

213 n

Patlamalı, tonlu, asıl dış ünsüzü "n" ile, patlamalı, tonlu fakat geniz ünsüzü n'yi ayrı ayrı incelemek gerekir.

A. Dış eti ünsüzü "n"**2131 Dış eti ünsüzü "n":**

Bu ünsüzün boğumlanmasında kapanma ağız kanalında, tınlamada daha çok burunda gerçekleşir¹¹⁰. Kapanmanın ağız kanalında olması ünsüzün ayırıcı özelliğidir. İnce ünlüler ile dış etinde, kalın ünlüler ile de dış etinin gerisinde boğumlanmaktadır¹¹¹.

2132 Tonsuz "n" ünsüzü: (n)

Dış etinde boğumlanan tonsuz "n" ünsüzüdür.

B. Geniz ünsüzü "n"

Anadolu ağızlarında bolca görülen bu ünsüzde boğumlanma dil sırtının yumuşak damakta kapanması ile oluşur. Genizliliği sesin ayırıcı özelliğidir. Art, orta, ön damak bölgelerinde boğumlanmasına göre, hem normal dış ünsüzünden ayrılmakta, hem de ağızlarda birçok genzel sesin oluşmasına ortam hazırlamaktadır.

Anadolu ağızlarında tespit edilen geniz n'leri şunlardır:

2133 Genzel art damak n'si: (n)

Çok genizden gelen, aşağı yukarı bütün Anadolu ağızlarında rastlanılacağına işaret edilen bir sestir: geldin, donuz, annatıyo¹¹². Akıcı, patlayıcı, tonlu bir geniz ünsüzü olup¹¹³, daha çok kalın ünlülü hecelerle bulunduğu da; bağan, ananı, adın

¹⁰⁹ a. g. e., s. 16

¹¹⁰ D. Aksan, HYD., c. II, s. 36

¹¹¹ Ö. Demircan, TTSD. TTS., s. 77

¹¹² A. Caferoğlu, STİAD., s. XXVII; ADÜM., s. XIII

¹¹³ T. Günay, RİA., s. 16

örnekleri verilmektedir¹¹⁴. Kelime köklerinde olduğu gibi, ilgi hali 2. şahıs iyelik eki ve fiillerin çekimlerindeki 2. şahıs eklerinde Eski Türkçe'deki gibi kullanılmaktadır: bin, Garadeniz, donuz¹¹⁵. yanına, Tanrı, sana, bunun örnekleri verilirken de sesin ön ve arka boğumlanmalı şekillerinin olduğu belirtilmektedir¹¹⁶.

2134 Genzel orta damak n'si: (n)

Daha çok ince ünlülerle hece oluşturan ve de hece sonunda bulunmasıyla diğer nazal n'lerden ayrılan bir ünsüzdür: göresin, gedin¹¹⁷.

2135 Genzel ön damak n'si: (n)

Tonsuz¹¹⁸ zayıf, genizsi ön damak ünsüzüdür¹¹⁹. man, talın örnekleri ile de yine ön damakta, ancak tonlu şekliyle kullanıldığı görülür¹²⁰.

2136 Ön boğumlanmalı "n" ünsüzü: (n)

Kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece oluşturan ön boğumlanmalı "n" ünsüzüdür¹²¹.

214

P

Katı, patlamalı, tonsuz bir çift dudak ünsüzüdür¹²². Boğumlanması sırasında kapanma iki dudak arasında olur, alt çene biraz aşağı sarkar, dil ses çıkarma işlemine katılmaz ve ses telleri titreşmez¹²³.

Anadolu ağızlarında aydın konuşmasındakinden farklı bir çeşit "p" ile karşılaşılmaktadır.

21 "b" ünsüzüne yönelik "p" ünsüzü: (P)

b'ye yönelik, daha önemlisi patlamasını kaybetmiş, emplosi "p" ünsüzüdür¹²⁴. b' ye yakın bir sesle duyulur¹²⁵.

114 M. Sağır, EYA.

115 T. Gülensoy, KYA., s. 49

116 a-A. B. Ercilasun, KİA., s. 99; b-Z. Korkmaz, NYA., s. 68

117 M. Sağır, EYA.

118 Z. Korkmaz, GBAA., Öns., s. VII

119 H. Zülfikar, BDA., s. 67

120 H. Zülfikar, VGÇAD., s. 306

121 T. Günay, RİA., s. 16

122 T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

123 N. Selen, SSAS. ve TT., s. 77

124 T. Gülensoy, KYA., s. XIX

125 Z. Korkmaz, GBAA., Öns., s. VII

215

r

Sızmalı, tonlu¹²⁶ diş eti ünsüzüdür¹²⁷. Pek çok türü bulunan, değişik niteliği nedeniyle ayrı bir çıkış biçimine sahip, çarpmalı bir ünsüzdür. Aydın konuşmasında boğumlanma yeri genelde diş etidir. Tonlu bu ses çıkarılırken dil ucu diş etlerine hafifçe çarpar. Dil sırtı geriye doğru kabarıp kenarları sert damağa yaklaşır. Dil ucunun bir kaç vuruşla yuvarlandığı durumunda çıkan bir " r " ile, yine dil ucunun titreşime geçmeden tek vuruşu ile yuvarlanmayan türünden söz edilebilir¹²⁸. Dünya sesbirim sisteminde de sert damak, diş eti, diş, gırtlak, dudak hatta burun "r" sesbirimlerine de yer verilmektedir¹²⁹.

Anadolu ağızlarında iki değişik " r " görülmektedir.

2151 Yumuşak, ince " r'" ünsüzü: (r')

Kalın ünlülü köklerdeki yumuşak, ince " r'" ünsüzüdür. yar', var' örnekleri verilerek ünsüz açıklanmaktadır¹³⁰.

2152 Tonsuz " r" ünsüzü: (r)

İnce, yumuşak " r " ünsüzünden tonsuzluğu ile ayrılan ve çok az rastlanan bir ünsüzdür¹³¹.

2153 Sızmalı, tonlu, asıl diş ünsüzü "r": (r')

Ağızlarda önce zayıflamaya sonra da düşmeye eğilimli, sızmalı, tonlu, diş eti ünsüzüdür. Gevşek boğumlanmalı, zayıf bir ünsüzdür.

216

s

Katı, sızmalı, tonsuz¹³² diş eti ünsüzüdür¹³³. Soluk dil ucunun üst dişlerin ardında oluşturduğu engeli sürtünerek aşarken, ses tellerinin titreşmediği durumda bu "s" ünsüzü boğumlanır¹³⁴. Ağızlarda iki değişik " s " ünsüzü belirlenmiştir.

126 T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

127 D. Aksan, HYD., c. II, s. 37

128 N. Selen, SSAS. ve TT., s. 93

129 N. Üçok, GF., s. 48

130 A. Caferoğlu, GDİAT., s. XVI; ADÜM., s. III

131 Z. Korkmaz, GBAA., Öns., s. VII

132 T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

133 D. Aksan, HYD., c. II, s. 37

134 N. Selen, SSAS. ve TT., s. 99

2161 " c, ç" ses değerine yakın "s" ünsüzü: (s)

Katı, yarı sızıcı, tonsuz, diş-diş eti ünsüzüdür. Peltek "s" olarak da nitelendirilen bu ses "s" ünsüzünün diş eti bölgesine kayarak " c, ç" ses değerine yakın bir ses değeri kazandığı şeklindedir¹³⁵.

2162 " s" ile "z" arası " s " ünsüzü: (s)

Benzeşme nitelikli, "s" ile " z" arasında boğumlanan, yarı tonlu, sızıcı bir ünsüzdür: tahmassan, aremassın, salatalıh ¹³⁶.

217**ş**

Katı, sızmalı, tonsuz ¹³⁷, diş eti-damak ünsüzüdür¹³⁸

Boğumlanması sırasında dilin iki kıyısı damağa ve çanak dişlere değer, önü de biraz arkaya çekilir, diş etlerinin geri kısmına sert damağın önüne doğru uzatılır. Dudaklar hafifçe öne doğru çıkar, soluk akımı genişçe bir geçitten sızarak geçer¹³⁹. Bir fısıltı boşluğu oluşturduğundan bu ses fısıltı sesbirimi olarak da isimlendirilir¹⁴⁰. Anadolu ağızlarında aydın konuşmasındakinden farklı bir "ş" tespit edilememiştir.

218**t**

Katı, patlamalı¹⁴¹, diş eti ünsüzüdür. Tonsuzdur ve oluşumu sırasında ses telleri titreşmez¹⁴². Dudaklar açıkken dil genel olarak düz, damak perdesi kapanma durumunda boğumlanmaktadır¹⁴³. Anadolu ağızlarında beş çeşit "t" ünsüzü tespit edilmiştir:

2181 " t " ile " d" arası yarı tonlu " t " ünsüzü ¹⁴⁴: (T, t, t)

Kısmen tonlularak "d" ünsüzüne yaklaşan bir ünsüzdür: armut, ottuz ¹⁴⁵. Bu katı, patlayıcı, yarı tonlu ünsüz t > d tonlulaşmasının bazı örneklerde yarı ölçüde kalması sonucunda oluşan ve daha çok ön seste görülen bir şeklidir: taş ¹⁴⁶.

¹³⁵ T. Günay, RİA., s. 16

¹³⁶ M. Sağır, EYA.

¹³⁷ T. Banguoğlu, TG. SB.

¹³⁸ D. Aksan, HYD., c. II, s. 58

¹³⁹ N. Selen, SSAS., ve TT., s. 100

¹⁴⁰ N. Üçok, GF., s. 47

¹⁴¹ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

¹⁴² D. Aksan, HYD., c. II, s. 35

¹⁴³ N. Üçok, GF., s. 42

¹⁴⁴ T. Gülensoy, A. Buran, TYAD., s. 13

¹⁴⁵ a-A. B. Ercilasun, KİA., s. 101; b- krş. A. Caferoğlu STİAD., XXVII

¹⁴⁶ T. Günay., RİA., s. 16, s. 77

2182 " t " ile " d " arası tonsuz "t " ünsüzü: (t)

"t " ile "d" arasında, patlayıcı, tonsuz bir ünsüzdür. Kuvvetli bir nefes baskısı altında söylenmektedir: tapan, attı ¹⁴⁷.

2183 Patlayıcı, tonlu " t " ünsüzü: (t)

Diş- diş eti bölgesinde boğumlanan, tonlu, patlayıcı "t" ünsüzüdür: tatli, taru, taş ¹⁴⁸.

2184 Patlayıcılığı kısmen yitirmiş d' ye yönelik " t " ünsüzü: (T, t)

Patlamasını kaybettiği için d'ye yakın duyulan "t" ünsüzüdür. Patlayıcı, tonlu, diş ve diş yuvası ünsüzü d' nin kullanılış sahası yaygın olmakla birlikte, tonsuzlaşmaya yönelerek "T" gibi kullanıldığı da görülür: kaş Tane, damaT¹⁴⁹. d' den önce olduğu dolayısıyla da d' ye yönelik bir ünsüz olduğu; atdi, yatdih¹⁵⁰; getti > getdi, attı > atdı örnekleri ile de açıklanmaktadır¹⁵¹. Benzeşme nitelikli bir ünsüzdür¹⁵².

2185 Patlaması tamamen kaybolmuş " t " ünsüzü: (T)

Patlamasını tamamen kaybetmiş, emplosif " t " ünsüzüdür¹⁵³.

2186 Ön boğumlanmalı " t " ünsüzü: (t̃)

Kalın ünlülerle hece oluşturan, ön boğumlanmalı "t" ünsüzüdür¹⁵⁴.

219**v**

Katı, sızmalı, tonlu bir diş - dudak ünsüzüdür¹⁵⁵. Sürtünücü bir sestir¹⁵⁶. "v" ünsüzü düz ünlülerle kullanıldığında üst dişler alt dudakın iç yanına değeri; yuvarlak ünlülerle kullanıldığında ise değmez, bir "w" çift dudak yarı ünlüsü gibi çıkarılır. Böylece "v" sesbiriminin iki çevresel üyesi bulunmaktadır: v, w¹⁵⁷. " v " ünsüzü iki ünlü arasında genellikle düşer. v' nin arasında kaldığı ünlülerden biri yuvarlak, öteki düz ünlü ise, ya birer bağımsız hece oluşur, ya da v' nin düşmesi nedeniyle

¹⁴⁷ H. Zülfikar., BDA., s. 67

¹⁴⁸ H. Zülfikar, VGÇA., s. 306

¹⁴⁹ T. Gülensoy, KYA., s. 48

¹⁵⁰ S. Olcay, EA., s. 29

¹⁵¹ A. Caferoğlu, GDİAT., , XVI; ADÜM., XII, STİAD., XXV.

¹⁵² a- M. Sağır. EYA.; b-krş. S. Olcal, EA., s. 29; A. Caferoğlu, STİAD., XXV

¹⁵³ Z. Korkmaz., GBAA., Öns. s. 7

¹⁵⁴ T. Günay, RİA., s. 16

¹⁵⁵ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

¹⁵⁶ D. Aksan, HYD., s35

¹⁵⁷ Ö. Demircan, TTSD. ve TTS. s. 73

yan yana kalan ünlüler, ünlü kayması oluşturur: tavuk > tauk¹⁵⁸. Ünsüzün kullanılış özelliğine göre biri diş-dudak, diğeri de çift dudak ünsüzü olmak üzere, ağızlarda iki değişik " v " ünsüzüyle karşılaşılmaktadır.

2191 f' ye yönelik " v " ünsüzü: (v)

Yöre ağızlarında genel olarak f' ye yaklaşacak şekilde telâffuz olunan "v" ünsüzüdür¹⁵⁹.

2192 Çift dudak v' si ¹⁶⁰: (v, W)

Çift dudakta boğumlanan¹⁶¹, katı, sızıcı, tonlu "v" ünsüzüdür.Çift dudak bölgesinde boğumlanan, patlayıcı "f" ünsüzünün sızıcılaşması ile doğan bu ünsüze yalnızca; fawrika < fabrika örneğinde karşılaşıldığı belirtilir¹⁶². Daha çok yuvarlak ünlülerle hece oluşturduğuna da; gawurga, gawuh, tawuh örnekleri verilir¹⁶³.

220

y

Katı, sızmalı, tonlu bir damak ünsüzüdür¹⁶⁴. Çıkış yeri damak olan bu sürtünücü ses, Türkçede yarı ünlü olarak tanımlanan ses örneğidir ¹⁶⁵. Başta ve ortada tonlu, sonda yarı tonsuzlaşmış bir şekilde bulunur ¹⁶⁶.

Anadolu ağızlarında üç çeşit "y" ile karşılaşılmaktadır.

2201 Zayıf, ince "y" ünsüzü: (y')

Akıcı, sızıcı, tonlu "y" ünsüzü önce yayılmaya sonra da düşmeğe eğilimli bir ünsüzdür. Bu nedenle zayıflamış olarak birçok kelimedede yer almaktadır: büley'im, geliy'im, şey'lerimi ¹⁶⁷. Değişik örneklerde çok az oranda incelmeye uğradığı da sesin ayırıcı özelliğidir¹⁶⁸.

2202 Biraz sert telâffuz olunan "y" ünsüzü:

Sızıcı, sert damak ünsüzü y'nin biraz sert telâffuz edilen şekli de bulunmaktadır¹⁶⁹.

¹⁵⁸ N. Selen, SSAS., ve TT., s98

¹⁵⁹ K. Edip., UA. s. 13

¹⁶⁰ E. Gemalmaz, EİA., s. 69

¹⁶¹ T. Gülensoy, A. Buran, TYAD., s. 13

¹⁶² T. Günay, RİA., s. 16

¹⁶³ S. Olcay, EA., s. 29

¹⁶⁴ T. Banguoğlu, TG. SB., s. 58

¹⁶⁵ D. Aksan, HYD., c. II, s. 36

¹⁶⁶ Ö. Demircan, TTSD. ve TTS., s. 78

¹⁶⁷ M. Sağır, EYA.

¹⁶⁸ T. Gülensoy., KYA. s. 50

¹⁶⁹ K. Edip, UA., s. 14

2203 "k" ünsüzünden dönüşmüş "y" ile başlayıp "h" ile biten "yh" ünsüzü: (bkz. 283)

"yh" sesi "k" sesinden dönüşmüş, belli kelimelerde görülen bir sestir. Aşağı yukarı bütün Doğu Anadolu ağızlarında benzer örneklerde izlenebilmektedir: eyhmejh, göyh¹⁷⁰. Ön seste kullanılmaz¹⁷¹. "y" ile başlayan ve ön damakta oluşan hırıltılı, sızıcı "h" olarak da tanımlanmaktadır¹⁷².

221

z

Katı, sızmalı, tonlu¹⁷³, diş eti ünsüzüdür¹⁷⁴. Boğumlanması sırasında dudaklar açık, damak perdesi kapanma durumunda ve ses telleri titremektedir¹⁷⁵. Tonlu bu "z" ünsüzünün son seslerde ön sestekilerine göre bir tonsuzlaşma eğilimi vardır¹⁷⁶.

Ağızlarda üç ayrı "z" ünsüzü ile karşılaşılmaktadır.

2211 "z" ile "s" arasındaki "z" ünsüzü: (z)

Benzeşme nitelikli "z" ile "s" arasında s' ye yönelik ve yakın bir ünsüzdür¹⁷⁷. -zs- > -zs- > -ss- benzeşme aşamalarının orta yerinde oluşmaktadır: vermezse, olmazsa, bizse¹⁷⁸.

2212 Biraz sert "z" ünsüzü:

Ağız bölgesinde biraz sert olarak telâffuz edilen ünsüzdür¹⁷⁹.

2213 Yarı sızıcı "z" ünsüzü: (z)

Katı, yarı sızıcı, tonlu, diş-diş eti ünsüzüdür. Peltek "z" olarak tanımlanır¹⁸⁰.

¹⁷⁰ H. Zulfikar, VGÇA., s. 306, 307

¹⁷¹ H. Zulfikar, BDA., s. 67

¹⁷² S. Olcay, A. B. Ercilasun, E. Aslan, AKD., s. 23

¹⁷³ T. Banguoğlu. TG. SB., s. 58

¹⁷⁴ D. Aksan, HYD., C. II, s. 36.

¹⁷⁵ N. Üçok, GF., s. 46

¹⁷⁶ N. Selen, SSAS. ve TTS., s. 100

¹⁷⁷ A. Caferoğlu, STİAD., , İşa., s. 27; GDİAT., s. XVII

¹⁷⁸ M. Sağır, EYA.

¹⁷⁹ K. Edip, UA., s. 13

¹⁸⁰ T. Günay, RİA., s. 16

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- Caferoğlu, Ahmet, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, İstanbul, 1940, II, İstanbul, 1941, ADÜM. I-II,
- _____, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1942, DİAT.
- _____, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1943, AAT.
- _____, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1944, STİAD.
- _____, *Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1945, GDİAT.
- _____, *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1946, KDİAT.
- _____, *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1948, OAAD.
- _____, *Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1951, AAD.
- Ercilasun, Ahmet B., *Kars İli Ağızları*, Ankara, 1983, KİA.
- Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları*, 3 Cilt, Erzurum, 1978, EİA.
- Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1988, KYA.
- _____, Buran, Ahmet, *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1992, TYAD.
- Kemal Edip, *Urfa Ağzı*, Ankara, 1991, UA.
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Ankara, 1978, RİA.
- Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara, 1956, GBAA.
- _____, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1963, NYA.
- Olçay, Selahattin, *Erzurum Ağzı*, Ankara, 1963, EA.
- _____, *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Ankara, 1966, DTY.
- Sağır, Mukim, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK. Yay. 565, (Eser basılmaktadır.), EYA.
- Üçok, Necip, *Genel Fonetik*, İstanbul, 1951, GF
- Zülfikar, Hamza, *"Bitlis'te derlenmiş ata sözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmeceler"*, Türkoloji Dergisi III. cilt, 1. sayı, Ankara, 1968, s.65-105, BDA.
- _____, *"Van Gölü çevresi ağızlarının özellikleri"*, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara, 1978, s. 297- 317, VGÇA.